KUDÜS'ÜN YENİDEN FETHİ: SELAHADDİN EYYÜBÎ VE HİTTİN ZAFERİ***Ayşe ÇEKİÇ******Özet**

Selahaddin Eyyûbî Haçlıların İslam dünyasına yerleştikleri bir dönemde Müslüman dünyanın yetiştirdiği önde gelen simalardan birisidir. Amcası Eseddüddin Şirkuh'la birlikte düzenlediği seferlerle Mısır'da Fâtımî Hanedanlığını ortadan kaldırdıktan sonra Haçlı baskısını Mısır'da azaltırken, Haçlı Krallıkları için de gelecek adına önemli bir tehdit olarak sivrilmeye başlamıştır. Haçlıların Orta doğu topraklarında Kudüs başta olmak üzere krallık kurup yerleştikleri bir dönemde Selahaddin Eyyûbî'nin başlıca hedefi Mısır ve Suriye coğrafyasının imkânlarını birleştirerek Haçlıları Kudüs'ten çıkarmak yönünde şekillenmiştir. Uzun uğraşları neticesinde Suriye'yi hâkimiyeti altına almayı başaran Selahaddin Eyyûbî, devamında yönünü Kudüs Haçlı Krallığı topraklarına çevirmiştir. 1187 Hittîn Savaşı sonrasında Kudüs Haçlı Krallığının Selahaddin karşısında büyük bir hezime uğraması Eyyûbî Hanedanlığını İslam dünyası içerisinde “kurtarıcı” ve “kucaklayıcı” bir konuma yükseltmiştir.

Bu makalede Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs'ü yeniden fethi, bu sürecin nasıl işlediği ve Kudüs Haçlı Krallığının ortadan kaldırılması detaylıca işlenmiştir. Ayrıca Kudüs gibi simgesel bir kutsal şehrin dönemin konjunktürel siyaseti bağlamında gerek Müslümanlar gerekse de Hristiyanlar nazarında nasıl görüldüğü irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selahaddin Eyyûbî, Hittîn, Kudüs, Filistin, Haçlılar.

RE-CONQUEST OF JERUSALEM: SALADIN AYYUBID AND VICTORY OF HATTIN**Abstract**

Saladin Ayyubid is one of the prominent figures raised by the Muslim world at a time when the Crusaders settled in the Islamic world. After eliminating the Fatimid Dynasty in Egypt, with the expeditions he organized with his uncle Asad al-Din Shirkuh, he started to stand out as a significant threat to the future for the Crusader Kingdoms while reducing the Crusader pressure in Egypt. At a time when the Crusaders established a kingdom and settled in the Middle East lands, especially in Jerusalem, Saladin's main goal was shaped to remove the Crusaders from Jerusalem by combining the possibilities of Egypt and Syria. Saladin Ayyubid, who managed to dominate Syria as a result of his long struggles, later turned his direction to the lands of the Crusader Kingdom of Jerusalem. After the Battle of Hattin in 1187, the Crusader Kingdom of Jerusalem suffered a great defeat against Saladin, which raised the Ayyubid Dynasty to a “liberating” and “embracing” position in the Islamic world.

This article, the re-conquest of Jerusalem by Saladin Ayyubid, how this process works and the elimination of the Crusader Kingdom of Jerusalem was discussed in detail. In addition, how a symbolic holy city like Jerusalem was seen in the context of the cyclical politics of the period in the eyes of both Muslims and Christians was examined.

Key Words: Saladin Ayyubid, Hattin, Jerusalem, Palestine, Crusaders.

* Bu makale, yazarın “Eyyûbî- Haçlı İlişkileri (1171-1250)” adlı doktora tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Ü. Mardin Artuklu Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Öğretim Üyesi.
aysecekcic@artuklu.edu.tr

Giriş

Haçlı seferlerinin oldukça belirgin ve söyleme döküldüğünde herkesi toparlayıcı sloganı Kudüs'ün “*kâfirlerin*” elinden kurtarılmasıydı. Bu sebeple başlatılan Haçlı seferlerinin ilki ve en başarılı olan seferde Avrupalı Hristiyanlar Kudüs'ü ele geçirmişlerdi (15 Temmuz 1099).¹ Haçlıların Doğu'ya geldiklerindeki parçalı siyasi atmosfer onların işini kolaylaştırıcı bir faktör olmuştu. Ancak bu parçalanmışlıktan kısa sürede kurtularak 12. Yüzyılın ilk yarısında büyük bir atakla Haçlılara karşı harekete geçen Zengî Hanedanlığı, İmadeddin Zengî eliyle Urfa'yı fethettiklerinde² kendi içlerinde gelişimini tamamlayacak olan Eyyûbî Hanedanlığına da bu muzaffer yönlerini tevarüs ettireceklerdir.

Eyyûbîler, Nureddin Mahmud devrinden itibaren Zengî askeri kanallarında istihdam edilmiş ve rûştünü ispat etmiş bir ailedir.³ Nureddin Mahmud'un hayali olan Mısır'ı Fâtımî ailesinden alıp Suriye ile birleştirmeyi Selahaddin Eyyûbî ve iş bilir amcası Esedüddin Şirkuh gerçekleştirmiştir. Talihinin de yardımıyla kısa sürede sivrilen Selahaddin Eyyûbî önce Mısır veziri sonra Nureddin Mahmud'un Mısır'daki naibi olmuştur.⁴ Selahaddin'in, Nureddin Mahmud'un 1174'te ölümü⁵ üzerine Zengî mirasını ve topraklarını Mısır yönetimi çatısı altında birleştirmesi uzun mesaisine mâl olsa da 1186 yılına gelindiğinde Mısır, Suriye ve el- Cezîre topraklarını Eyyûbî yönetimine dâhil etmiştir.⁶

Selahaddin Eyyûbî, siyaseten varlığını gösterdiği andan itibaren Nureddin Mahmud'u örnek alan bir komutandır. Bilhassa Nureddin Mahmud'un Mısır ve Suriye güçlerini birleştirerek Kudüs Haçlı Krallığı topraklarını fethetme arzusu onun ömrünün vefa etmemesi sonrasında Selahaddin Eyyûbî'ye ilham olmuştur. Haçlılarla mücadelesini dış politikasının ana eksenine oturtan Selahaddin Eyyûbî için Kudüs oldukça önemlidir. Zira bünyesinde yetiştirdiği hanedanlık Zengîler, Urfa'yı fethedip bir şan edinmişse kendisi de bunu daha ileriye taşımak zorundadır. Aksi takdirde ne kendisi ne de Hanedanlığı Zengî gölgesinden kurtulamayacaktır. Bu bakımdan Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs Haçlı topraklarına yürümesi kendi devletinin ikbali açısından oldukça önemli gözükmektedir. Ayrıca Kudüs'ün İslam topraklarına yeniden dâhil edilmesi gibi bir şeref, eğer ki Selahaddin'e nasip olursa kendisi Kudüs'ün ilk Müslüman lideri Hz. Ömer gibi anılabilir. Böylesi bir durum gerek dünyevi gerekse de uhrevî açıdan Selahaddin Eyyûbî'nin şanını yüceltirken; bölge dengeleri açısından Haçlı-Müslüman ilişkilerini Haçlıların aleyhine olacak şekilde geri döndürülemez bir sürece sokacaktır. Her şeye rağmen Kudüs,

¹ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)*, İlcan Bihter Barlas (çev.), İstanbul, 2009, s. 102-105; Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te (Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi)*, Süleyman Genç (haz.), İstanbul, 2019, s. 188-211; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, Ergin Ayan (haz.), İstanbul, 2016, s. 370; İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, Onur Özatağ (çev.), İstanbul, 2015, s. 4-6; İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil Fi't- Târih Tercümesi*, C. 8, Heyet (çev.), İstanbul, 2016, s. 418-419.

² Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği III (1143-1184)*, Ergin Ayan (çev.), İstanbul, 2019, s. 22-25; İbn Kalânîsî, *a.g.e.*, s. 152- 155; İbnü'l-Esîr, *et- Tarihu'l- Bahir fi'd-devleti'l Atabekiyye bi'l- Mavsıl*, Abdülkadir A. Tuleymat (Tahkik), Kahire, 1963, s. 66-70.

³ Ziya Polat, “Nureddin Zengî'nin Dimaşk Hakimiyeti ve Biladüşşam'da Birliğin Sağlanması”, *Kadim Akademi SBD*, C. 3, S. 1, 2019, s.12.

⁴ Bahaaddin İbn Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, M. Selim Bilge (çev.), Diyarbakır, 2015, s. 73-83.

⁵ İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil Fi't- Târih Tercümesi*, C. 9, Heyet (çev.), İstanbul, 2016, s. 398; el- Makrîzî, *Kitabu's- Sülûk li- Marifeti Düveli'l- Mülûk*, M. Mustafa Ziyade (Neşr.), C. 1-1. kısım, Kahire, 1956, s. 55; Ebu'l Fida, *el- Muhtasar Fi- Ahbari'l Beşer*, C. II, Beyrut, 1997, s. 134; Ebu Şame, *Kitabu'r-Ravzateyn Fi Ahbari'd-Devleteyn en- Nuriyye ve's Salahiyye*, İbrahim Zeybek (Tahkik.), C. 2, Beyrut, 1997, s. 309; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb Fi Ahbâr-ı Benî Eyyûb*, Cemaleddin Şeyyal (Tahkik), C. 1, Kahire, 1953, s. 258-259; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği III...*, s. 222-223; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Fikret Işıltan (çev.), C. II, Ankara, 2008, s. 332-333.

⁶ Ayşe Çekiç, “Fırat'tan Dicle'ye Stratejik Bir Zafer Yürüyüşü: Selahaddin Eyyûbî'nin Kuzey Suriye Politikası ve Halep ile Musul'u Zaptı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 39, Sayı 67, 2020, s. 119-134.

Mısır ve Suriye askeri gücüne hâkim olan Selahaddin için gerekli bir fetihtir; zaten coğrafi olarak da Mısır'dan Dimaşk'a giden yolda Kudüs'ün ayrık otu gibi durması Eyyûbî toprak bütünlüğüne zarar verir. Şartların Selahaddin lehine dönmesi sonrasında gerçekleşecek olan Hittin karşılaşması ise Eyyûbî-Haçlı ilişkilerinde ilk büyük çaplı meydan savaşının (ki bu savaş Haçlıların bölgeye geldikleri andan itibaren karşılarında gördükleri en büyük İslam ordusu olması hasebiyle de oldukça önemlidir) yapılmasına neden olacaktır.

1. Kudüs Haçlı Krallığının Zafiyetleri Üzerinden Selahaddin Eyyûbî'nin Stratejisi

1186 yılı Kudüs Haçlı Krallığı için iç mücadelelerin yoğun olduğu bir dönemin habercisidir. Çocuk kral V. Baudouin Eylül 1186'da hayatını kaybettiğinde Kudüs Haçlı Krallığında tahta kimin geçeceği sorunu baş göstermişti.⁷ Önceden kararlaştırıldığı üzere Trablus Haçlı Kontu Raymond'un yönetimi hususunda Kudüs Haçlı Krallığı önde gelenlerinden olumsuz bir tepki gelmişti. Özellikle Renaud'un Raymond'a karşı olan duruşu Trablus ve Kudüs Haçlıları arasında birliğin kurulmasına mâni olmuştur.⁸ Kont Raymond'un Kudüs Haçlılarınca devre dışı bırakılması öfkelenmesine sebebiyet vermiş ve Raymond Selahaddin Eyyûbî ile Kudüs Haçlıları aleyhine olacak şekilde bir anlaşma yapmıştır.⁹ Haçlıların ortak hareket etmesinin önünde engel olan prens Renaud içine düşünülen bu çıkmaz dönemde yapılabilecek en ağır hatayı yaparak Eyyûbîlerle olan önceki anlaşmayı bozucu bir faaliyet içerisine de girmiştir. Evvelinde yapılmış olan anlaşmanın gereği olarak ticaret ve hac maksatlı kervanlar Kerek'e uğrayabilir ve güvenli bir şekilde geçebilirken; Renaud büyük bir ticaret kervanını Kerek'e uğradıkları esnada yağmalamıştır. Bu kervanda Eyyûbî ordu mensubu pek çok asker de bulunmaktadır. Yağma esnasında birçok taşınabilir mal, silah ve hayvana el koyan Renaud esir ettiği insanları da hapsedmiştir. Selahaddin bu olay üzerine Renaud'u kınamış ve zararın tazminini talep etmiştir. Eğer ki esirleri serbest bırakıp el koyduğu malları geri vermezse Kerek'e saldıracağını belirtmiştir. Tüm bunlara rağmen Renaud geri adım atmamıştır. Selahaddin de Renaud'un bu taşkınlığının cezasını bizzat elleriyle vermeye and içmiş onu yaşatmayacağını ifade etmiştir.¹⁰ Selahaddin'in Renaud'u öldürmeye and içmesine sebep olan ana nedenlerden birisi de onun İslam'a hakaret dolu sözler söylemesiyle alakalıdır. Zira Renaud, kervana saldırıda bulununca "*Hani Muhammed'iniz nerede? Çağırın da yardımınıza gelsin*" kabilinden sözler sarf etmiştir. Selahaddin'in akıl babası Kadı Fadıl da Selahaddin'in Renaud'u öldürmesi için adak adamasına ön ayak olmuştur.¹¹ Çünkü bu da bir bakıma cihadın parçasıdır. Kadı Fadıl cihadı Selahaddin adına daima öncelemektedir. Renaud'un bu saldırısı sonrasında Kudüs Haçlı Krallığı ile Eyyûbîler arasında yapılan barış ihlal edilmiştir. Bu ihlalde Kudüs Haçlı Krallığının içinde bulunduğu karışık durumun da etkisi vardır. Trablus Kontu Raymond bu tatsız durum karşısında her ne kadar arayış bulmaya çalışsa da Renaud'u geri adım atmaya ikna edememiştir.¹² Renaud'un bu saldırısı

⁷Ernoul, *Kronik (Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi)*, Ahmet Deniz Altunbaş (çev.), İstanbul, 2019, s. 115-116; Zoe Oldenbourg, *The Crusades*, New York, 1966, s. 405.

⁸ Ernoul, *Kronik (Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi)*, s.115-116.

⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, 492.

¹⁰İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 492-493; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mehmet Keskin (çev.), C. 13, İstanbul, 2000, s. 17; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Ahsen Batur (çev.), İstanbul, 2014, s. 309.

¹¹İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 17; Stanley Lane-Poole, *Selahaddin*, Nice Damar (çev.), İstanbul, 2012, s. 185; Birsnel Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi (1109-1187)*, İstanbul, 2007 s. 193.

¹² Malcolm Cameron Lyons- D.E.P. Jackson, *Selahaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, Zehra Savan (çev.), İstanbul, 2006, s. 300-301.

Eyyûbî - Haçlı barışını geri döndürülemez bir şekilde ortadan kaldırmıştır. Bu durum da Selahaddin Eyyûbî için Haçlı topraklarına saldırı adına iyi bir bahane olmuştur.

1187 yılı Eyyûbî Hanedanlığı için önemli bir dönüm noktasıydı. Selahaddin Eyyûbî senenin başlarında sahibi olduğu ve sözü geçtiği memleketlere yani el-Cezîre, Erbil, Musul ve Diğer Doğu vilayetlerine; merkezleri olan Mısır ve Suriye'ye mektuplar yollayıp cihada çağırmıştı. Kendisi de bu esnada Dımaşk'ta bulunmaktaydı. 11 Nisan 1187'de hassa ordusuyla Ra'su'l-Mâ'ya ve akabinde Busra'ya gitti. Dımaşk'ta bulunan oğlu Melik Efdâl Ali'yi de Trablus Kontu Raymond'la yaptığı anlaşma gereği Haçlı topraklarını yağmalamaya göndermişti. Selahaddin Renaud'un hacıların yolunu kesip mallarını yağmalayacağını önceden öğrenmişti. Hatta bu hac kafilesi içinde Selahaddin'in kız kardeşinin oğlu Muhammed b. Lâcin de bulunmaktaydı. Renaud yapacağı saldırıdan Selahaddin'in haberdar olduğunu ve hac kafilesini korumak adına Busra'ya kadar ordusuyla geldiğini haber alınca Kerek'ten ayrılmadı. Hac kafilesi Renaud'un saldırısından kurtulmuştu ancak Selahaddin Renaud'a bir ders vermek istiyordu; ondan daha önceki ticaret kervanına yaptığı saldırının da hesabını soramamıştı. Bu sebepten yanında bulunan ordusuyla Kerek üzerine yürüdü ve şehri muhasara etti. Mısır'dan destek kuvvet de Kerek önlerine gelince Selahaddin saldırı emrini verdi. Kerek ve Şevbek bölgelerine yapılan saldırılar neticesinde Kerek bölgesi önemli derecede tahribata uğradı.¹³

Kudüs Kralı Guy de Lusignan mizacı gereği çevresindekilerin önerisine kulak asmasa da bu sefer durumun farklı olduğunu görmekteydi ve Raymond'a bir elçilik heyeti yolladı. İki taraf arasında mutabakatın sağlanmasını arzu ettiğini belirtti. Böylece Raymond'u Selahaddin'den uzaklaştıracaktı. Bu esnada Eyyûbî ordusunun Dımaşk birliği Kont Raymond'a haber gönderip, topraklarından güvenle geçmek suretiyle Kudüs Haçlı topraklarını yağmalamak istediklerini belirttiler. Öncesinde yapılan anlaşmaya binaen Raymond bunu kabul etti. Eyyûbî askeri birliği Selahaddin Eyyûbî'nin oğlu Melik Efdâl Ali kumandasında güven içinde Raymond'un topraklarından geçtiler ve asla onun arazisinde bir taşkınlık çıkmayacağını temin ettiler. Raymond Selahaddin'i küstürmemek istiyordu ancak Guy'un yolladığı elçilerden de haberdardı ve bu durum ilişkilerin düzelmesine fırsat olabilirdi. En nihayetinde Raymond, Guy'den ne kadar nefret etse de uzun vadede Müslümanlarla müttefik olamayacağını biliyordu. Anlaşmalı olarak ilerleyen Dımaşk birliği Nasıra ve Taberiye önlerinde Haçlı askerlerine ciddi kayıplar verdirtti. Müslüman askerlerin öldürdükleri Haçlıların kellelerini mızrakların ucuna takarak taşımaları ise halk nazarında oldukça üzüntüyle karşılandı. "*Halk öyle büyük bir teessür içindeydi ki içlerinden canlarına kıyanlar bile oldu*". Bu ganimet elde etme seferi söz verildiği üzere Trablus Kontluğuna hiç zarar verilmeden sonlandırıldı. Ernoul'a göre bu sefer Aziz Philippe ve Aziz Jakame bayramlarının denk geldiği 1 Mayıs 1187'de gerçekleşmişti.¹⁴ Trablus Haçlı Kontluğunun izniyle yapılan bu akın sayesinde Haçlılara verilmek istenen en önemli mesaj: Kendi içlerinde dahi müşterek hareket edemediklerinin gösterilmiş olmasıdır. Mevcut ilişkiler ağında Raymond'un Selahaddin'in safında yer almasını asla kabul etmeyen patrik onu haklarından mahrum etmek ve karısıyla olan nikâhını dahi feshetmekle ihtar etmişti.¹⁵

¹³İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 494-495; Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 120; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 22-23; el- Makrîzî, *a.g.e.*, s. 92-93; Ebu'l Fida, *a.g.e.*, s. 154-155; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb Fi Ahbâr-ı Benî Eyyûb*, Cemaleddin Şeyyal (Tahkik), C. 2, İskenderiye, 1957, s. 186; Ebu Şame, *Kitabu'r-Ravzateyn Fi Ahbari'd-Devleteyn en- Nuriyye ve's Salahiyye*, İbrahim Zeybek (Tahkik), C. 3, Beyrut, 1997, s. 276.

¹⁴Ernoul, *a.g.e.*, s. 123-127; Runciman, *a.g.e.*, s. 379; Lane-Poole, *a.g.e.*, s. 187-188.

¹⁵İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 496.

Selahaddin-Raymond müttefikliği Haçlı büyüklerinin Selahaddin'e karşı böylesi bir koz vermenin kendi zararlarına olacağını fark etmelerini sağlamıştır. Guy'ün önceden yolladığı barış elçilerinin de etkisiyle Raymond ve Guy arasında mutabakata varılmış ve iki Haçlı lideri birbirlerini kucaklayarak aralarındaki düşmanlığa son vermişlerdir. Yapılan bu barışta Raymond'un Hristiyan patriği tarafından nikâhının feshine kadar tehdit edilmesi durumu da onu endişeye sevk etmiş olmalı ki, bu kaygı iki tarafın birbirine olan kinini rafa kaldırmasına vesile olmuştur. Raymond, Selahaddin'in artık durmayacağını bildiğinden Guy'e, Antakya Prensine haber yollayarak yardıma çağırmasını istemiştir. Ayrıca Tapınak ve Hospitalier şövalyelerinin de hali hazırda beklemelerinin gerekliliğini vurgulamıştır. Böylece Selahaddin ile Raymond arasında yapılan antlaşma sonlanmıştır.¹⁶ Raymond'un Guy ile arayı bulması Haçlılar açısından sevindirici olsa da Selahaddin Eyyûbî Haçlı cephesindeki ayrışmaları ve Guy'ün birleştirici bir lider kafasına sahip olmadığını bu süreçte görmüştü. Raymond'un Kudüs Haçlı krallığınca küstürülüp Eyyûbîlerle yakınlaşmasına sebep olanlar bundan sonra Selahaddin'i durdurmanın yollarını arayacaklardı.

Selahaddin Eyyûbî hiç vakit kaybetmeden oğlu Melik Efdâl Ali'ye ordusunu alarak Akka üzerine yürüyüp şehri tahrip etmelerini emretti. Babasının bu emri üzerine Melik Efdâl Ali de Urfa ve Harran emiri olan Muzaferüddin Gökbörü'yü bu işe memur etti. Ayrıca destek olmaları için Gökbörü'nün yanına Kaymaz en-Necmî ile Duldurum el-Yarukî gibi güngörmüş iki büyük emiri de vazifelendirdi. Bu durumdan haberdar olan Haçlı birlikleri de yerlerini almıştı. Hatta Templier ve Hospitalier tarikatlarına mensup şövalyelerin hazırlıklı olması da Müslüman ordusunu zorlayıcı bir etken olmuştur. İki taraf Saffûriye'de karşılaşınca aralarında İbnü'l-Esîr'in ifadesiyle "*siyah saçlara ak*" düşecek kadar çetin çarpışmalar yaşanmıştır. Bu şiddetli çarpışmada üstün taraf Eyyûbî cephesi olmuştur. Öldürülen Haçlılar arasında Hospitalier tarikatının önemli üyelerinin de olması Müslüman tarafını oldukça sevindirmiştir. Sonrasında Eyyûbî müfrezesi Akka'yı yağmalayıp pek çok ganimet ve esirle Taberiye yolunu takip ederek geri dönmüştür.¹⁷ Artık geri çekilmenin söz konusu olmadığı bir sürece girilmiş bulunulduğu gerek Haçlılar gerekse de Müslümanlar açısından çok net görülmekteydi; büyük savaş kaçınılmaz bir hâl almıştı. Bu savaşa giden süreçte Selahaddin Eyyûbî'nin stratejisini belirleyen en temel noktalardan birisi ise Kudüs Haçlı Krallığında süregelmekte olan zafiyetlerin gün yüzüne çıkmasıyla ilişkilendirilebilir. Selahaddin Eyyûbî şunu öngörüyordu ki: Haçlılar kendi içlerinde ortak hareket etme muvazenesinden yoksun bir durumdaydılar.

2. Büyük Karşılaşmaya Hazırlık ve Taberiye Kalesi'nin Ele Geçirilmesi

"Çünkü işler insanların kararıyla olmuyor. Sonra ömrümüzden ne kadar kaldığını da bilmiyoruz. Bu kadar gayret ve zorlukla topladığımız bu orduyu dağıtmamız lazım". Selahaddin Eyyûbî bu sözleri zihin dünyasından çıkarıp dillendirdiğinde takvimler Temmuz 1187 yılının başlarını işaret ediyordu. Oğlu Melik Efdâl Ali'nin Haçlı büyüklerine (Templier ve Hospitalier tarikat mensupları) verdirdiği kayıptan sonra ordusunu babasınıninkiyle birleştirmişti.¹⁸ Ayrıca Fırat'ın doğusundan Irak birlikleri; Şam, Halep ve Musul orduları; Sincar, Nusaybin, Âmid, Erbil ve Diyarbakır'ın askeri

¹⁶Ernoul, *a.g.e.*, s. 128-130; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 496; Runciman, *a.g.e.*, s. 380; Abdul Rahman Azzam, *Selahaddin Eyyûbî*, Pınar Arpaçay (çev.), İstanbul, 2015 s. 220-221; Lane-Poole, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁷İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 495; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. 2, s. 187; Ebu Şame, *a.g.e.*, C. 3, s. 276-277; Bedreddin Mahmud el- Aynî, *İgdu'l- Cuman Fi Tarih-i Ehl-i Zaman*, Mahmud Rezzak Mahmud (Tahkik), C. 2, Kahire, 2010, s. 58-59; Sibt İbnü'l Cevzî, *Miratü'z- Zaman Fi Tarihi'l Ayan*, İbrahim Zeybek (Tahkik), C. 21, Beyrut, 2013, s. 317; Lyons- Jackson, *a.g.e.*, s. 302-302.

¹⁸İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 495-497.

birlikleri de gelip Selahaddin'in sancağı altında toplanmışlardı. Mısır'dan gelen askerlerin varlığı da hesaba katıldığında Haçlılar çağında bu o zamana değin bir komutanın topladığı en büyük orduydı. Ordunun sayısının 30.000 civarında olup; yürüyüş halindeyken çıkan tozun Güneş'i gölgelediği zikredilen rivayetler arasındaydı. Bu rakam biraz abartılı gözükmetedir ki: İbnü'l-Esîr ordunun gönüllü katılanlar hariç iktâlî ve maaşlı olan kısmını 12.000 süvari olarak zikreder. Bu rakam İbn Kesîr, İbnü'l Cevzî ve Zehebî'de de 12. 000 atlı olarak geçmektedir.¹⁹ İbn Şeddad ise Selahaddin'in orduyu toplamasını ele alırken herhangi bir sayı zikretmez.²⁰ Haçlıların Papa'ya yazdıkları bir mektupta ise Selahaddin'in ordusunun 80.000 civarında olduğu söylenir. Bu rakam muhakkak abartıdır, çünkü böylesi bir ordunun o dönem şartlarında toplanması imkânsızdır. Zira eğitilmiş asker sayısı olarak düşündüğümüzde ise kesinlikle gerçekçi olmaktan uzak bir rakamdır. Selahaddin'in topladığı rakamın 12.000 eğitilmiş süvariyle birlikte 30.000 civarında bir ordu olduğu düşünülebilir. Selahaddin karşısında Guy de Lusignan'ın ordu sayısı ise 12.000 ila 18.000 arasında değişen bir rakama tekâbül etmektedir. Haçlı cephesini 18.000 olarak düşündüğümüzde bile Selahaddin'in ordusunun sayıca üstünlüğünü görebiliriz.²¹

Selahaddin'in topladığı orduyu ve hazırlıkları gören Haçlılar Akka yakınlarında Saffuriye düzlüğünde tüm imkânlarıyla toplanmaya başladılar. Selahaddin Haçlıların toplandığı haberini alınca Taberiye gölüne ilerledi ve es-Sinnabre²² isminde bir köyde biraz durduktan sonra Taberiye'nin batısına yürüyerek savaş hazırlıklarını başlattı.²³ Haçlıların toplandığını duyan Selahaddin Eyyûbî emirleriyle yaptığı istişarenin sonunda Taberiye şehrine ilerleyerek kuşatmaya başladı. Şehirde Raymond'un karısı ve çocukları da bulunmaktaydı. Selahaddin kısa sürede şehrin kalesini ele geçirdi ve Taberiye'nin yağmalanmasını emretti. Haçlılar bu saldırı üzerine Kont Raymond'a müracaat edip karşı bir saldırı yapmayı teklif ettiler. Raymond ise bu fikri olumlu karşılamadı. İslam ordularını daha önceden de tanıdığını ve Selahaddin'in asla bir kadına zarar vermeyeceğini belirtti. Nasılsa Selahaddin Taberiye'den ayrılacaktı, işte o zaman Haçlılar tekrar Taberiye'yi alabilirlerdi. Raymond'un bu fikri Renaud'u memnun etmedi ve Renaud Raymond'u Müslümanları sevmek ve onlardan korkmakla itham etti. Renaud'un ateşli konuşmasının da etkisiyle Haçlıların Müslümanlarla savaşma azmi arttı ve Saffuriye düzlüğünden ilerleyerek Taberiye'ye yaklaştılar. Selahaddin de Haçlıların yaklaştıklarını duyunca koruyucu bir müfrezeyi Taberiye'de bırakıp geri çekildi.²⁴ Selahaddin'in toplanan bu büyük orduyla yapması gereken şey artık çok açıktı. İbn Şeddad'ın ifadesiyle: “*Verilen bu nimetlere karşı Allah yolunda çalışarak ve çabalayarak cihad kanunlarını gerçekleştirmekten daha iyi bir şükrün olmayacağı*” kesindi.²⁵ Kudüs Kralı Guy için ise Taberiye'nin bu şekilde yağmalanmış olması ve kurtarmaya gitmemek zelillik olarak değerlendirilebilirdi. Tapınak şövalyesi üstad-ı azamının Kral Guy'e tavsiyesi: “*Bütün orduya silahlarını, zırhlarını kuşanmaları için haber salın, safları düzenleyip*

¹⁹İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 494-496; İbnü'l Cevzî, *a.g.e.*, s. 317; ez- Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l- Alâm*, Beşşâr Avvâr Marûf (Takhik), C. 12, 2003, s. 674; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 23; Azzam, *a.g.e.*, s. 221.

²⁰Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 120-121.

²¹Lyons- Jackson, *a.g.e.*, s. 305-306.

²²Ürdün'de bir köy ve Taberiye ile arasında üç mil vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 122.

²³Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 122.

²⁴İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 496-497; Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 122-123; Ernoul, *a.g.e.*, s. 132-135; İbnü'l Cevzî, *a.g.e.*, s. 317; Ebu Şame, *a.g.e.*, C. 3, s. 293-294; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. 2, s. 188; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 23; Bedreddin Mahmud el- Aynî, *a.g.e.*, s. 60; el- Makrîzî, *a.g.e.*, s. 93; Lane-Poole, *a.g.e.*, s. 189.

²⁵Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 122; Baha'al-din İbn Shaddad, *The Rare and Excellent History of Saladin*, D.S. Richards (Translated by.), USA, 2002, s. 72.

ve gerçek Haç'ı sancağınız yapıp, peşinden yürüyün. Çünkü altı fersah uzaklıktaki bir şehri kaderine terk edip kaybetmek bu topraklarda bu kadar büyük bir orduyu, bu kadar kısa bir zamanda toplayan sizin gibi yeni bir kralın şerefini lekeleyecek" şeklinde idi.²⁶ Görünürdeki bu tablo büyük bir savaşın çanlarını çalmaktaydı.

3. Hittîn Bozgunu: Kudüs Haçlı Krallığının Büyük Hezimet

Hittîn savaşının yapıldığı mevsim yazdı ve aylardan Temmuz'du. Selahaddin'in Taberiye'ye yaptığı saldırı sonrası Haçlı ordusu bulunduğu Saffuriye düzlüğünden hareket ederek Müslüman ordusu üzerine yürüyüşe geçti (3 Temmuz 1187). Haçlıların yürüyüşe geçtiği bu esnada Selahaddin'in ordusu Taberiye gölüne sırtını vermiş vaziyetteydi. Haçlı ordusu üç grup halinde ilerliyordu: Öncü kuvvetlerin başında kont Raymond; ortada yani ordunun merkezinde Kral Guy de Lusignan ve Renaud; arkada ise Templier ve Hospitalier tarikat şövalyeleri ile Balian de Ibelin bulunmaktaydı. Haçlıların yol güzergâhı Saffuriye-Hittîn yolunu takip edip Taberiye'ye ulaşmaktı. Saffuriye ve Taberiye arası yaklaşık olarak 25 km kadardı. Takip edilecek bu yol Turan dağının güney batısından geçmekteydi.²⁷ İlerlenilen yol boyunca neredeyse hiçbir yerde su yoktu. Öğleden sonrasında Haçlı ordusu Hittîn köyünün biraz üst tarafında bulunan yaylaya ulaşmışlardı. Önlerinde yükselen kayalık halindeki iki tepeye Hittîn boynuzları denilmekteydi. Ordu oldukça yorulmuş vaziyetteydi. Bu yürüyüş esnasında Müslümanların oklarına hedef olmaktan da kurtulamamışlardı. Kral Guy, bu saatten sonra Hittîn tepelerini aşip Taberiye'ye ulaşmayı arzuluyordu. Ancak ordunun yorulduğu hesaba katıldığında o geceyi dinlenerek geçirmeye karar verdi.²⁸ Haçlı ordusunun Saffuriye'den ilerleme kararının en sıkıntılı yanı yol boyunca su temin edilecek bir yerin olmamasıydı. Yazın sıcaklığı da buna eklendiğinde karşılaşmak için yürünülen bir günlük yürüyüş Haçlı ordusunu oldukça yıpratmış ve süvarilerin ağzı susuzluktan açık kalmıştı.²⁹ O gece iki tarafın ordugâhı birbirine o kadar yakındı ki Haçlı ordu saflarından bir kedi kaçmaya teşebbüs etti ancak Müslüman safından geçemeyerek kısıkrak yakalandı.³⁰ O gece Haçlılar için oldukça zorlayıcıydı; "öfkeli bir susuzluk çok insan ve at tüketti". Müslüman ordusundan yükselen "Allahu Ekber" nidaları da Haçlılar için büyük bir psikolojik baskıya sebebiyet verdi. Bu nidalar sanki bir zaferin habercisi gibi duyuldu Hristiyan ordugâhında.³¹ Böylesi bir bekleyiş halinde, Ernoul'un kaydettiği Nasıralı bir Müslüman kadının Haçlı yürüyüşünün başladığı günlerdeki büyümlü sözleri de akla gelmişti belki. Bu kadının Selahaddin tarafından büyü yapması için tutulduğu da yayılan şayialar arasındaydı.³² Ancak hayra yorulmayan alametlerin anımsanması için tam bir yenilgi gerekirdi. Ve şimdi bunun üzerinde durulmamalıydı. Çünkü Haçlı ordusu önceden yenilgiyi kabul ettiği bir savaşa girmezdi; bu doğa kanunlarına aykırıydı.³³

Selahaddin Haçlıların ilerleyişini görünce 4 Temmuz Cumartesi günü Haçlı ordusunun üzerine yürüme emri verdi. Bu arada bizzat ordu saflarında dolaşp onları cesaretlendiriyor ve savaşa teşvik ediyordu. Haçlı ordusu havanın oldukça sıcak olmasından ve susuzluktan kırılma korkusundan ötürü biran evvel Taberiye Gölü'ne yaklaşmayı arzuluyordu. Selahaddin Haçlıların bu niyetini kestirdiğinden

²⁶Ernoul, *a.g.e.*, s. 135.

²⁷Ramazan Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî ve Dönemi*, İstanbul, 2018 s. 145.

²⁸Runciman, *a.g.e.*, s. 383; Şeşen, *a.g.e.*, s. 145.

²⁹Ernoul, *a.g.e.*, s. 139-140; Lane-Poole, *a.g.e.*, s. 192-193.

³⁰Ernoul, *a.g.e.*, s. 139; Azzam, *a.g.e.*, s. 229.

³¹Lane-Poole, *a.g.e.*, s. 192.

³²Ernoul, *a.g.e.*, s. 136.

³³Azzam, *a.g.e.*, s. 227.

onların ilerleyişini durdurmak adına saldırıya geçilmesi emrini verdi. Artık her iki taraf da iyi biliyordu ki “*yenilgiye uğrayanın canı da amacı da tarumar*” olacaktı. Bu esnada genç bir memlûk Haçlı tarafına tek başına saldırıya geçti. Onun bu kahramanca ilerleyişi ve sonunda Haçlıların onu bir çemberin içine alıp öldürmeleri Müslüman ordusunu galeyana getirdi. Kont Raymond savaşın oldukça kızıştığını ve durumun aleyhlerine döndüğünü kestirmiş olmalı ki hemen kendi komutasındaki grubun saldırıya geçmesini emretti. Raymond’un karşısındaki askeri kolu Takiyüddin Ömer komuta etmekteydi. Kont Raymond’un saldırısı karşısında taktik değiştiren Takiyüddin onların saldırısına karşılık vermek yerine ordu safının açılmasını emretti. Raymond bu açılan saftan bir grup adamıyla geçerek savaş meydanını terk etti. Raymond Balien de Ibelin, Renaud de Sidon ve Antakya Prensinin oğlunu da yanına alarak Sur taraflarına kaçtı.³⁴ Ernoul’a göre Raymond savaş meydanını terk etmeden önce Selahaddin’le haberleşip Haçlılara ihanet etmişti.³⁵ Ernoul’un bu çıkarımını Raymond’a karşı olumsuz olan genel havanın etkisiyle açıklayabiliriz. Zira böyle bir haberleşmenin olduğu incelediğimiz Müslüman kaynaklarda geçmemektedir. Gerçekten böyle bir haberleşme olsaydı bunun Müslüman yazıcılar tarafından teğet geçilmeyeceği kesindi: çünkü Ortaçağ tarih yazımı algısıyla böylesi bir durum her daim ilahi bir yardım veya stratejik başarı kapsamında değerlendirilmekteydi.

Hittin tepesinde kurulan Kral Guy’un çadırı artık savaşın son karşılaşmasının nerede olacağını gösterir mahiyetteydi. Kudüs Krallığı için büyük önem taşıyan Salibu’s-Salbut adı verilen büyük haç da kralın yanında bulunmaktaydı. Hristiyan inancına göre bu haçın üzerinde Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği andan izler vardı. Bu haçın ellerinden alınması tam bir felaket olarak algılanmaktaydı. Eğer ki Haç Müslümanların eline geçerse artık tam manasıyla yenilmiş duruma düşerlerdi. Haç’ın varlığı bir anlamda onlara manevi güç vermekteydi.³⁶ 4 Temmuz Cumartesi gününün öğleden sonrası çok daha zor geçeceğe benziyordu. Zira o zamana kadar Haçlılar kayıplar vermişti. Ancak öğle sıcaklığının bastırması ile Selahaddin’in neftli paçavraları kuru otlara attırmasıyla işin rengi farklı bir hâl aldı. Susuzluktan kırılan Haçlılar için bu yangının verdiği hararet ve duman oldukça yakıcıydı.³⁷ Ernoul yakılan bu ateşin sıcaktan daha vurucu olduğunu ifade eder ve Haçlılar için “*yine de iyi dayandılar*” der.³⁸

Selahaddin Eyyübî’nin oğlu Melik Efdâl Ali’den Hittin’le ilgili ilk savaş deneyimi olarak şu ifadeler aktarılır: *Bu benim şahit olduğum ilk savaştı. Kral yanındaki süvarilerle o tepede kalınca karşılarındaki Müslümanlara öyle korkunç saldırıda bulundular ki, onları babamın yanına kadar sürdüler. Babama baktığımda yüzü mahzun, rengi kaçmıştı. Sonra sakalından tutup ilerledi ve: “şeytan yalan söylemiştir” diye bağırdı; bunun üzerine Müslümanlar tekrar Haçlıların üzerine döndüler ve tepeye çıktılar. Haçlıların dönüp gittiğini ve Müslümanların da onları takip ettiğini görünce sevincimden: “onları yendik” diye bağırdım. Bunun üzerine Haçlılar tıpkı birinci saldırı gibi ikinci saldırıda bulundular ve Müslümanları babamın yanına kadar sürdüler. Babam yine biraz önceki gibi yaptı. Müslümanlar onlara saldırıp tepeye kadar sürdüler. Ben de yine: “onları yendik” diye bağırdım. Bunun üzerine babam bana dönüp “sus! O çadır yıkılmadıkça onları yenmiş olmayız” dedi. Babam benimle konuşurken birden o çadır da yıkıldı. Bunun üzerine sultan atından inip Allah’a şükür secdesine kapandı ve sevincinden*

³⁴İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 498-499; Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 123-124; Ernoul, *a.g.e.*, s. 140-142; Şeşen, *a.g.e.*, s. 146; Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, Ekin Duru (çev.), İstanbul, 2014, s. 355-356.

³⁵Ernoul, *a.g.e.*, s. 140.

³⁶İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 499.

³⁷İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 498-499; Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 124; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 23-24; Lane-Poole, *a.g.e.*, s. 194; Azzam, *a.g.e.*, s. 231.

³⁸Ernoul, *a.g.e.*, s. 140.

ağladı.³⁹ Melik Efdâl'in anlattıklarına bakılırsa Hittîn boynuzlarında hiç de kolay olmayan bir savaş verilmiştir. Selahaddin'in güçlü ordusuna rağmen telaşa kapıldığı, Haçlıların atak davranışları karşısında tedirgin olduğu anlar olmuştur. Bu sebepten Selahaddin Eyyûbî Kral Guy'ün çadırının ele geçirilip yıkılmadan savaşın sonlanmayacağını ifade etmiştir.

Son saldırılar sonrasında Haçlılar kurtulamayacaklarını anladıklarında atlarından inerek yere oturdular. Müslüman ordusu ilerleyerek Kral Guy'ün çadırını yıktı. Orada bulunanların hepsi esir olmaktan kurtulamadı. Esir alınan Haçlı büyükleri arasında Kral Guy, Kerek hâkimi Renaud de Chatillon, Guy'ün yeğeni Onfroi de Toron, Taberiye Kontesinin oğlu, Templier ve Hospiteler üstatları ve şövalyeleri bulunmaktaydı.⁴⁰ Trablus Kontu Raymond daha önce kaçtığı için esir olmaktan kurtulmuştu. Önce Sur'a daha sonra Trablus'a giden Raymond Hristiyan dünyasının başına gelen bu felaketten sonra çok yaşamadı. Kin ve öfkeyle dolu bir vaziyette hayatını kaybetti.⁴¹ Savaş meydanında o kadar çok ölü vardı ki: *"Maktulleri görenler bir kişinin bile esir alınmadığını, esirleri görenler de onlardan bir kişinin dahi öldürülmediğini zannederlerdi"*. İbnü'l-Esîr'in gerçekçi yorumuyla Haçlılar Suriye sahillerine geldiklerinden beri *böyle bir felakete maruz kalmamışlardı*.⁴² İbnü'l-Esîr savaştan bir yıl sonra savaş meydanına bizzat gittiğini ve hala birçok insan kemiğinin yığınlar halinde göze çarptığını kaydeder.⁴³ Hittîn savaşının sonucunun Haçlılar için ne denli ağır olduğuna dair zikredilen önemli bir ayrıntıyı İbn Şeddad kaydetmiştir. İbn Şeddad'ın savaş sonrası Haçlı esirlerinin çokluğu ve köle ucuzluğu hakkında söylediğine bakılırsa bir çadır ipine bağlanan otuz kölenin bir kişi tarafından ganimet alındığını vâkîdir.⁴⁴ Bu esirlerin bir çift ayakkabı karşılığında satılması da oldukça manidardır.⁴⁵

Selahaddin Eyyûbî Kral Guy'ü yenip esir aldıktan sonra otağına çekilmiş ve Guy ile Kerek hâkimi Renaud'u karşısına getirtmiştir. Ernoul'a göre Selahaddin Kudüs Kralının ve önde gelen baronların kendi insafına kaldıklarını gördüğünde çok sevinmişti. Guy sıcağın ve yenilginin verdiği harareten ötürü çok susamış bir vaziyetteydi. Selahaddin adamlarına Guy'e ikram edilmesi için buz gibi bir su-veya şurup-gülsuyu/içecek- getirmelerini emretti. Guy ikram edilen soğuk içeceği içtikten sonra arta kalanını yanında bulunan Renaud'a uzattı. Selahaddin bunu görünce biraz hiddetlendi. Çünkü esir durumunda olan şahsa uzatılan ikram mutat ananeye göre onun emanda olduğunu gösterirdi. Selahaddin Renaud'a eman vermeyi hiç düşünmüyordu. Bu yüzden Guy'ün içeceği en nefret ettiği kişiye uzatmasına tahammül edemedi. Guy'e *"ben sana içmen için vermiştim ona değil"* dedi. Ve Renaud'un bundan önce yaptığı hainlikleri ve bozduğu barış ortamını dile getirdi; onu sözünde durmadığı için kınadı. Barışı bozduğu zaman ve Harem-i Şerife saldırma arzusundan ötürü saldırganlık gösterdiğinden vaktiyle Renaud'u öldüreceğine dair yemin ettiğini söyledi. Sonra Selahaddin onları dışarı çıkarttı ve çok geçmeden tekrar huzuruna getirtti. Bu esnada çadırda yakın adamlarından başka kimse yoktu. Renaud'u bizzat karşısına alarak. Belki de onun daha önce İslam dinini ve Hz. Muhammed'i alaya almasından ötürü *"işte ben Muhammed'in yardım timsaliyim"* dedi. Sonrasında Renaud'a İslam dinini

³⁹İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 499; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. 2, s. 191.

⁴⁰Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 124-125; Baha'al-din İbn Shaddad, *a.g.e.*, s. 74; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 499-500; Ernoul, *a.g.e.*, s. 144; el-Ömerî, *a.g.e.*, s. 310; Said Abdulfettah Aşûr, *el-Eyyûbiyyûn ve el-Memâlik fi Mısır ve Şam*, Kahire, 1996, s. 63-64.

⁴¹İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 500; Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 125; İbn Şeddad Raymond'un zatürreden öldüğünü söyler.

⁴²İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 500.

⁴³İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 501.

⁴⁴Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 125; Baha'al-din İbn Shaddad, *a.g.e.*, s. 74; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. 2, s. 192.

⁴⁵İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 24.

seçmesini teklif etti. Renaud bu teklifi kabul ederse ölümden kurtulabilirdi. Ancak Renaud kabul etmedi ve Selahaddin nemcat denilen kısa ve kavisli hançeriyle Renaud'un omzuna gelecek şekilde ona bir darbe indirdi. Ağır yaralanan Renaud çadırda bulunan askerler tarafından öldürüldü. Daha sonra kesik başı Kral Guy'e götürüldü. Sonra Selahaddin etrafındakilere "*Rasulullah'a (s.a.v.) sövmesinin cezasını buldu*" dedi. Templier ve Hospitalier tarikat üyeleri de savaş sonrasında öldürüldüler. Çünkü Selahaddin bu tarikat mensuplarını diğer Haçlılardan daha azgın ve tehlikeli görmekteydi.⁴⁶ Guy, Renaud'un başına gelenleri görünce kendi akibetinin de aynı olmasından korktu. Ancak Selahaddin onu çadırına alınca gönlünü hoş tutarak: "*Krallara kralları öldürmek adet olmamıştır; bu ise haddini aştı ve olanlar oldu*" dedi.⁴⁷ Selahaddin Haçlıların büyük haçını ele geçirdikten sonra onu kadı İbn Ebû Asrun refakatinde Dımaşk'a yolladı. Bu büyük haçın Halep Kalesine baş aşağı çevrilerek konulmasını emretti. "*O gün görülmeye layık muazzam bir gündü*".⁴⁸ Bu simgesel haç İmparator Heraclius'un Persleri yenilgiye uğrattıktan sonra Kudüs'e getirdiği bilinmektedir.⁴⁹ Bu zaferin ardından halifeye ve diğer yerlere gönderilen tebşir namelerde esir düşen ve öldürülenlerin sayısının 20.000 ila 40.000 arasında değiştiği ifade edilmektedir.⁵⁰

4. Kudüs'e İlerleyiş ve Gerçekleştirilen Fetihler

Selahaddin Eyyûbî Hittin zaferinin ardından hemen Taberiye'ye yöneldi ve aynı gün Taberiye'yi ele geçirdi. Şehirde bulunan Kontesin maiyetiyle birlikte salimen Trablus'a gitmesine müsaade etti.⁵¹ Taberiye'nin fethinden sonra Selahaddin hiç vakit kaybetmeden Akka'ya yöneldi. Müslüman ordusu 9 Temmuz Cuma günü Akka'yı emanla ele geçirdi. Bu fetihle Akka'da bulunan yaklaşık 4.000 esir de kurtarılmış oldu. Gitmek ve kalmak konusunda Haçlılara serbestlik tanındı; dileyen güvenli bir şekilde şehirden ayrıldı ve Sur'a gitti. Akka ticari kapasitesi yüksek bir liman şehriydi. Bu yüzden Selahaddin Eyyûbî yiyecek, giyecek ve ticari mallara el konulmasını emretti.⁵² Akka arazisi Melik Efdâl Ali'ye verilirken, burada bulunan şeker fabrikası da Takiyüddin Ömer'e verildi.⁵³ Akka Doğu Akdeniz sahil şeridinin en önemli limanlarından biriydi. Haçlılar buraya ilk yerleştikleri esnada burada bulunan camiye kiliseye çevirmişlerdi. Selahaddin bu kiliseyi tekrar camiye çevirmekte gecikmedi ve şehre girilen Cuma günü burada Cuma namazı kıldırdı. Bu Cuma namazı Haçlıların Suriye bölgesine yerleştikten beri Suriye sahilinde kılınan ilk Cuma namazı olma özelliği taşımaktadır.⁵⁴

⁴⁶Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 125-126; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 499-500; Ernoul, *a.g.e.*, s. 144-145; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 24-25; el-Makrîzî, *a.g.e.*, s. 93; Ebu'l Fida, *a.g.e.*, s. 155; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. 2, s. 192-195; Ebu Şame, *a.g.e.*, C. 3, s. 295-296; Bedreddin Mahmud el-Aynî, *a.g.e.*, C. 2, s. 62-64; Lane-Poole, *a.g.e.*, s. 196-197; Paul M. Cobb, *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Ekin Duru (çev.) İstanbul, 2018, s. 274; Geoffrey Hindley, *Bir İslam Kahramanı Selahaddin*, Süleyman Genç (çev.), İstanbul, 2011, s. 223-224; Runciman, *a.g.e.*, s. 385-386.

⁴⁷Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 126-127; Ebu Şame, *a.g.e.*, C. 3, s. 296-297; Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 416.

⁴⁸İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 25; Bedreddin Mahmud el-Aynî, *a.g.e.*, s. 64.

⁴⁹Ernoul, *a.g.e.*, s. 162.

⁵⁰Ramazan Şeşen, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyûbî*, İstanbul, 2016, s. 97.

⁵¹Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 127; Baha'al-din İbn Shaddad, *a.g.e.*, s. 75; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 500-501; Bar Hebraeus Gregory Ebu'l Farac, *Tarih*, Ö. Rıza Doğrul (çev.), C. II, Ankara, 1999, s. 443; İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî, *El-Feth'ül Kussî Fî'l-Fethü'l Kudsî-Hurûbu Selahaddin ve Feth Beytü'l Mukaddes*, 2004, s. 53.

⁵²Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 127; Baha'al-din İbn Shaddad, *a.g.e.*, s. 75-76; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 501; Bar Hebraeus Gregory Ebu'l Farac, *a.g.e.*, s. 443; Ebu Şame, *a.g.e.*, C. 3, s. 308. İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Ayan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, İhsan Abbas (Tahkik), C. 7, Beyrut, ty., s. 177.

⁵³Lyons- Jackson, *a.g.e.*, s. 325; İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 55.

⁵⁴İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 501; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 25; İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 55.

Selahaddin Mısır'da bulunan kardeşi Melik Âdil'e Haçlıları büyük bir mağlubiyete uğrattığına dair mektubunu süratle yolladı. Ve hemen ordusunu toplayıp Mısır'dan Haçlı topraklarına hareket etmesini tembih etti. Melik Âdil hemen harekete geçip yolu üzerinde bulunan Mecdelyâba kalesini ele geçirdi.⁵⁵ Selahaddin Akka'da bulunduğu esnada askerlerini Akka'nın civarında bulunan liman şehirleri ve iç bölgelerin fethine memur etti. Bu sayede Kayseriye, Hayfa, Saffuriye, Ma'laya, eş-Şakif, Fûla ve Nasıra gibi yerler ele geçirildi. Buralardan pek çok ganimet ve esir alındı. Hüsameddin Ömer b. Lâcin komutasındaki bir ordu da Nablus üzerine yöneldi. Nablus muhasara edilince halkın isteği üzerine eman verilerek ele geçirildi. Kale halkı Nablus'ta kaldı ve kimsenin malına zarar verilmedi.⁵⁶ Bu fetihlerin akabinde Ebu'l Farac şunları demektedir: *"Hristiyanların bu sırada uğradıkları istihza ve hakaretin derecesini kelimelerle tasvire imkân yoktur"*.⁵⁷ Bu yorum Haçlıların Müslümanlar karşısında maruz kaldıkları kötü durumdan ziyade, kendilerini yenilgiden ötürü acziyet içerisinde değerlendirdikleriyle ilişkilendirilmelidir.

Selahaddin, Akka'yı ele geçirdiği esnada Tıbnin'i kontrol etmek ve Sur şehrine giden ikmalî önlemek adına Takıyüddin Ömer'i Tıbnin önlerine yollamıştı.⁵⁸ Daha sonra kendisi de Tıbnin üzerine yönelen Sultan 19 Temmuz 1187'de oldukça korunaklı bir kale olan Tıbnin önlerine mancınıklar yerleştirdi. Kale kuşatıldıktan yedi gün sonra kılıç zoruyla ele geçirildi.⁵⁹ İbnü'l- Esîr'e göre ise Tıbnin emanla ele geçirilmiştir.⁶⁰ Tıbnin'den sonra mamur ve güzel bir şehir olan Sayda üzerine yürüten Selahaddin zorlanmadan burayı da ele geçirdi.⁶¹ Yafa'da bu esnada ele geçirilen liman şehirlerindendir. İbnü'l- Esîr'in bu sırada Halep'te olması ve burada Yafalı bir cariyeye ile karşılaşması akabinde ikili arasında geçen konuşma oldukça ilginçtir. İbnü'l- Esîr cariyeyi ağlar bulunca ona neden ağladığını sorar ve o da: *"Başımıza gelen musibetlere ağlıyorum. Altı kardeşim vardı hepsi öldüler. Kocamla kız kardeşimden de hiçbir haber alamadım"* der.⁶² Muhtemelen bu kadın Yafa'nın düşüşü akabinde köle olarak satılıp Halep'e gelmiştir.

Selahaddin bu fetihlerden sonra ilerleyişini sahilin en önemli ve müstahkem şehirlerinden Beyrut'a yöneltti. Beyrut halkı başta kendi teçhizatlarının çokluğundan ötürü savaşsa da Selahaddin'in kararlılığından başlarına bir şey gelmesinden korkarak eman dilediler. Böylece 6 Ağustos 1187 günü Selahaddin Beyrut'u ele geçirdi. Beyrut'un düşmesinin ardından ona bağlı Cübeyl kalesi de teslim olmak zorunda kaldı. Böylece Cübeyl emanla ele geçirildi. Selahaddin Eyyûbî Cübeyl hâkiminin ve kalenin ileri gelenlerinin canını bağışladı. Onlar da salimen şehri terk ettiler.⁶³

⁵⁵İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 502.

⁵⁶İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 502; Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 127; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 25; Ebu Şame, *a.g.e.*, C. 3, s. 308; İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 56-58.

⁵⁷Bar Hebraeus Gregory Ebu'l Farac, *a.g.e.*, s. 444.

⁵⁸İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 502; el- Feth İbn Ali el Bundârî, *Senâü'l- Barki's- Şâmî*, Fethiye en- Nebrâvî (Tahkik), Kahire, 1979, s. 304.

⁵⁹Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 128; İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 58-59; Baha'al-din İbn Shaddad, *a.g.e.*, s. 76.

⁶⁰İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 503; el- Makrîzî, *a.g.e.*, s. 95.

⁶¹Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 128; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 503; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 25; el- Makrîzî, *a.g.e.*, s. 95; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. 2, s. 206; İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 59-60. el- Feth İbn Ali el Bundârî, *a.g.e.*, s. 304-305; İbn Hallikan, *a.g.e.*, s. 177.

⁶²İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 502-503.

⁶³İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 503-504; Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 128; Baha'al-din İbn Shaddad, *a.g.e.*, s. 76; İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 60-62; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. 2, s. 206-207; Ebu Şame, *a.g.e.*, C. 3, s. 323; el-

Beyrut ve Cübeyl'in ele geçirilmesinden sonra Selahaddin Askalan ve Kudüs'ün fethine öncelik verdi. Çünkü Mısır ve Suriye'nin bağlantısı Askalan ve Kudüs şehirleri üzerinden gerçekleşmekteydi. Selahaddin ordusunun rahat hareket etmesi için Kudüs'ün fethini öncelikliyordu.⁶⁴ Bunun için hemen Askalan üzerine yürüdü. Kardeşi Melik Âdil'in maiyetindeki Mısır kuvvetleriyle de birleşerek 23 Ağustos 1187 tarihinde Askalan önünde karargâh kurdu. Selahaddin Askalan'ı kuşatmaya başlamadan önce elinde esir bulunan Kral Guy'ü ve Templier tarikatının kumandanı Gerard'ı yanına getirerek şunları söyledi: "Askalan'ın bana verilmesini sağlarsanız ben de sizi serbest bırakırım." Bunun üzerine Kral Guy Askalan'da bulunan Haçlılara haber gönderip şehri teslim etmelerini tavsiye etti. Ancak Askalan halkı Guy'ün tavsiyesini hiçe sayıp savaşıcakları haberini gönderdiler. Hatta bu tekliften ötürü Kral'ı ve kumandanı rencide edici ifadeler kullanmaktan da çekinmediler. Selahaddin bunun üzerine mancınıklar kurdurarak Askalan'ı muhasaraya başladı. Guy ise bu esnada vazgeçmiş değildi. Şehre haberciler yollayarak savunmaktan vazgeçmelerini salık vermekteydi. Onlara serbest kaldığı takdirde Müslümanlara karşı top yekûn harekete geçeceğini ve deniz yoluyla asker getireceğini, bu sayede başarılı olacağını anlatmaya çalıştı. Ancak Askalan halkı Guy'ün söylediklerine itibar etmedi. Muhasara uzadıkça Askalan halkının umudu azaldı ve esir bulunan Krallarıyla haber gönderip Selahaddin'den eman dilediler. Böylece anlaşma sağlandı ve 5 Eylül 1187'de Askalan ele geçirildi. Sonrasında Selahaddin'den aldıkları sözün mahiyetine güvenerek Askalan halkından olan kadın, çocuk ve taşınabilir mallar Kudüs'e gönderildi.⁶⁵ Askalan, Haçlılar Doğu'ya geldiklerinde Müslümanların elinde uzun süre kalmayı başarmış tek kıyı kentiydi. Haçlılar karşısında bu sağlam duruşu ve direnişinden ötürü Müslümanlar arasında Askalan'a "çölün bakiresi" denilmekteydi.⁶⁶

Askalan'ın ele geçirilmesi sonrasında kral Guy serbest bırakıldı. Bunu Selahaddin'in kasıtlı yaptığını kaydedenler de vardır. Selahaddin Guy'ün önde gelen Haçlı liderleriyle olan çatışmasını bildiğinden onu serbest bırakarak Sur şehrine göndermiş. Bu sayede Sur'da toplanan Haçlılar arasına nifak sokmayı hedeflemiştir.⁶⁷ Selahaddin böyle bir planı başından kurgulamamış bile olsa Guy ve Haçlı önde gelenlerinin arasındaki anlaşmazlığı kesinlikle biliyordu. Ayrıca Guy'ün Hittin'deki başarısızlığını da hesaba kattığında Sur'da toplanan Haçlılar arasında Guy'ün kabul edilebilirliği tartışma yaratacağına benziyordu.

Askalan'ın fethinden sonra sırasıyla Remle, Darum, Gazze, Meşhed-i Halil İbrahim, Yubna, Beytü'l-Lahim, Beytü'l-Cibril, en-Nazarûn gibi yerler ele geçirilmiş ve bu bölgede bulunan Templier tarikat üyelerinin hâkim olduğu yerler de alınmıştır. Bu sayede Kudüs'e ilerleyişin yolu açılmıştır.⁶⁸

Makrîzî, *a.g.e.*, s. 95, el- Feth İbn Ali el Bundârî, *a.g.e.*, s. 305-306; Lyons- Jackson, *a.g.e.*, s. 328-329; Said Abdulfettah Aşûr, *el- Hareketü's-Sâlibîyye*, C. 2, Kahire, 2010, s. 93.

⁶⁴İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 506.

⁶⁵İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 506; Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 129; Baha'al-din İbn Shaddad, *a.g.e.*, s. 76-77; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. 2, s. 209-210; Ebu Şame, *a.g.e.*, C. 3, s. 326-327; İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 64-65; Bar Hebraeus Gregory Ebu'l Farac, *a.g.e.*, s. 444; Ernoul, *a.g.e.*, s. 152-153 Lyons- Jackson, *a.g.e.*, s. 330-331; Şeşen, *Kudüs Fatihî...*, s. 99.

⁶⁶Azzam, *a.g.e.*, s. 60-61. Ziya Polat, "Sultan Selahaddin Eyyûbî Dönemi (569-589/1169-1193)" *Eyyûbîler: Siyasi Tarih*, (Ed. Ziya Polat), Ankara, 2020, s. 143.

⁶⁷247. Dipnotun açıklamasına bakılabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ernoul, *a.g.e.*, s. 153-154.

⁶⁸İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 507; Ebu Şame, *a.g.e.*, C. 3, s. 327; ez- Zehebî, *a.g.e.*, s. 677; İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 65; Lyons- Jackson, *a.g.e.*, s. 331.

5. Kudüs'e Giriş ve İlk Hutbenin Okunması

Selahaddin Eyyübî Askalan ve civarını ele geçirdikten sonra hiç vakit kaybetmeden ve yaz mevsimi nihayet bulmadan Kudüs'ü ele geçirmeyi istiyordu. Bu yüzden Mısır'a haber yollayıp donanma komutanı Hâcîp Hüsameddin Lü'lü'nün ordusuyla denize açılmasını emretti. Bu donanmanın vazifesi denizden gelebilecek herhangi bir Haçlı saldırısını önlemektir. Bu sayede Selahaddin rahat bir şekilde Kudüs'e ilerleyebilecekti.⁶⁹ Bu onun için kaçınılmaz bir fırsattı ve İbn Şeddad'ın da işaret ettiği gibi Selahaddin şu hadisten ilham almaktaydı: *"Kime bir hayır kapısı açılırsa onu fırsat bilip değerlendirsın, çünkü ardında ne zaman kapanacağı bilinmiyor"*.⁷⁰

Hittîn yenilgisinden sonra kurtulan şövalyeler Kudüs'te toplanmışlardı. Ayrıca Kudüs Patriği Heraclius ve İbelin de Balian da Kudüs'te bulunmaktaydı. Selahaddin'in Kudüs'e ilerlediği duyulunca Kudüs halkı kendi aralarında canları ve mallarıyla Kudüs'ü korumayı kararlaştırmışlardı. Balian Kudüs'te bulunan ve yaşı on altıyı geçmiş çocukları şövalyeliğe yükseltti ve şehri savunmak adına onları yüreklendirdi. Ayrıca İngiltere Kralı II. Henry'nin Hospitalier tarikatına yolladığı hazineye el koyarak orduyu tahkim etmede kullandı. Kısa sürede şehrin surlarını güçlendirip; Müslümanları şehre yaklaştırmamak için burçlara mancınıklar kurdurdu. Selahaddin Kudüs önlerine geldiğinde dikkat çeken husus bağırıp çağırma ve feryat sesleriydi. Bu durum gerçekten şehrin oldukça kalabalık olduğuna işaret etmekteydi. İbn Şeddad ve İbn Kesîr'in yazdıklarına göre şehirde kadın ve çocukların dışında savaşacak kişi sayısı 60.000 veya biraz daha fazlaydı. Selahaddin beş gün boyunca Kudüs çevresini dolaşarak nereden hücumla geçileceğinin hesabını yapmaktaydı; şehir gerçekten çok muhkemdi. Selahaddin saldırının yapılacağı yer olarak Davud Kulesi önünde ve kadınlar hastanesinin yakınında bir karargâh kurdu. Şehre saldırı için adamlar hazır ve saldırıya geçildi. İki taraf arasında gerçekleştirilen çarpışmalar Selahaddin'in ordusunun surları aşmasına olanak tanımamıştı ve sekiz gün süren bu çatışma sonrasında Selahaddin Davud Kulesi önündeki ordugâhı kaldırma emri verdi.⁷¹ İkinci bir saldırı yeri olarak Saint Etienne kapısı ile Yehoşafat kapısı arasına bir karargâh kuruldu. Bu karargâh Zeytindağı manastırına doğru ilerleyen bir yol üzerindeydi. Selahaddin şehirde bir gedik açmak adına neredeyse bir günde 40 kadar mancınık kurdurdu. Ayrıca şövalyeler saldırıya hazır beklerken usta okçular da atışa geçmişti. Lağımçılar ise surların dibini kazmaya başlamışlar ve iki gün içinde iki metre lağım açmışlardı. Açılan bu lağım içine konulan odunların ateşe verilmesiyle surların bir kısmı açılan çukura çökmeye başlamıştı.⁷² Haçlılar bu saldırı karşısında uzun süre direnemeyeceklerini anlayıp kendi aralarında bir fikir teatisi yapma yoluna gitmişlerdir. İleri gelen Haçlı liderleri Kudüs'ü Selahaddin'e vermenin en mantıklı yol olduğuna kanaat getirmişlerdir. Savaşarak ölmeleri durumunda şöyle bir öngöründe bulunmuşlardır: *"Eğer bizler ölürsek Müslümanlar kadınlarımızı ve çocuklarımızı esir alacak. Onları öldürmeseler bile dinlerini değiştirecekler. Tanrı katında bu ruhlar kaybedilecek. Tanrı'nın da yardımıyla Müslümanlara karşı elimizden geleni yapmalı, dışarı çıkabilirsek de Hristiyanlık âlemine gitmeliyiz"*. Bu konuda gerçekten de Haçlı cephesi oldukça haklıydı ve sözcü olarak İbelin de Balian'ı Selahaddin'e barış dilemesi için gönderdiler.⁷³ Selahaddin kendisine teklif edilen Kudüs'ü emanla alma fikrine karşı çıktı. Siz vaktiyle Kudüs'ü Müslümanlardan nasıl aldıysanız ve onlara ne muamele

⁶⁹İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 507.

⁷⁰Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 129; Baha'al-din İbn Shaddad, *a.g.e.*, s. 77.

⁷¹İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 507-508; Ernoul, *a.g.e.*, s. 169-174; Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 129; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 26; Runciman, *a.g.e.*, s. 388-389.

⁷²Ernoul, *a.g.e.*, s. 170-171.

⁷³Ernoul, *a.g.e.*, s. 171; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 508;

ettiyseniz bende aynı surette Kudüs'ü alacağım dedi. Haçlılar umdukları emanı bulamayınca Selahaddin'e şunları söylediler: “*Şunu iyi bilmelisin ki ey Sultan biz bu şehirde güçlü bir kalabalığız. Senin daha önceden verdiğin emanları bildiğimizden senden eman talep ettik; biz yaşamak istiyoruz ölmek değil. Ancak sen bize eman vermezsen ölümden başka çaremiz kalmıyor. Ve bu durumda Tanrı'ya yemin olsun ki, kadınlarımızı ve çocuklarımızı size esir düşmemesi için ellerimizle öldürürüz. Sonrasında Kubbetü's-Sahra'yı, Mescid-i Aksa'yı ve diğer kutsal yerleri tahrip ederiz ve elimizde bulunan Müslüman esirleri öldürürüz. Sen de bu sayede şehri ele geçirdiğinde tek bir esir elde edemezsin. Kaybedecek bir şeyimiz kalmadığından da kanımızın son damlasına kadar savaşır, onurumuzla ölürüz.*” Bu tehditvâri başkaldırıya karşılık Selahaddin adamlarıyla yaptığı görüşme sonrasında Haçlılara eman vermeyi kabul etti. Bu şekilde esir olacaklardan alınacak fidye önemli bir yekûn tutacaktı.⁷⁴ Ernoul'un naklettiğine göre Kudüs'ün kuşatılması esnasında Haçlı kadınları Calvaire Dağı önüne taşıdıkları tekneleri soğuk suyla doldurdular ve Hristiyan genç kızları çıırıkçıplak soyup boyunları dışarıda kalacak şekilde suya daldırdılar. Daha sonra bir yas alameti olarak kızların saçlarını kesip attılar. Keşişler ve rahipler de başlarının üzerinde taşıdıkları haç ile Tanrı'ya kendilerini bu zillet halinden kurtarması için yakarıшта bulundular. Ernoul'un bu matem ve yakarışın sonunda yaptığı yorum ise şöyledir: “*Fakat Rabbimiz şehirdekilerin yakarışlarını ve dualarını duymadı. Çünkü zina ve açgözlülüğün, doğaya karşı işlenen günahın kötü kokusu dualarının Tanrı katına yükselmesine mâni oluyordu.*”⁷⁵

Selahaddin ve Kudüs Haçlıları arasında yapılan görüşmeler sonrasında Kudüs'ün emanla alınması karşılığında her Hristiyan'ın bedeni rehin olacaktı. Bu rehinelikten ancak zengin-fakir fark etmeksizin erkeklerin 10 dinar, kadınların 5 dinar, kız ve erkek çocuklarının da 2 dinar ödemeleri karşılığında kurtulunacaktı. Bu fidyenin ödenmesi için tam 40 gün izin verildi. Eğer ki bu 40 gün içinde fidyesini ödemeyen olursa esir düşecekti. Fidyelerini ödeyen şehirden salimen çıkıp gidebilirdi.⁷⁶

İbelin de Balian'ın şahsi çabaları sonrasında Kudüs anlaşmayla Selahaddin Eyyûbî'nin hükümdarlığı topraklarına dâhil oldu. 2 Ekim 1187 günü Müslüman ordusu Kudüs'e girdi. Kaynakların ifade ettiği tasvire göre: “*Görülmeye değer bir gündü*”. İslam sancakları geciktirilmeden Kudüs surlarına dikildi. Selahaddin şehrin çıkışlarına vergi memurları tayin etti ki herhangi bir suiistimal yapılmasındı. Balian ilk etapta 30.000 dinar ödeyerek ücretini ödeyemeyen 18.000 kişiyi serbest bıraktı.⁷⁷ Ernoul'a göre serbest kalan kişi sayısı aynı fiyata karşılık 7.000 kişidir.⁷⁸ Balian bu yoksul taifesini kurtardıktan sonra önde gelen Haçlı liderleriyle bir görüşme yaptı. Toplantı sonucunda Tapınak ve Hospitalier tarikatları başta olmak üzere burjuva sınıfından bazı kimseler de yoksullara yardımda bulunacaklarını ve onların fidyelerini ödeyeceklerini ifade ettiler.⁷⁹ Zaten ilk etapta ödenen 30.000

⁷⁴İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 508-509; Ernoul, *a.g.e.*, s. 173; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 27; Bar Hebraeus Gregory Ebu'l Farac, *a.g.e.*, s. 444-445; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. 2, s. 213-214; İbn Aybek ed- Devâdârî, *Kenzü'd- Dürer ve Camîü'l-Gurer*, Said Abdulfettah Aşûr (Tahkik), C. 7, Kahire, 1972, s. 85-86.

⁷⁵Ernoul, *a.g.e.*, s. 172.

⁷⁶İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 509; Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 130-131; Ernoul, *a.g.e.*, s. 173-175; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 27; Bar Hebraeus Gregory Ebu'l Farac, *a.g.e.*, s. 445; el- Makrîzî, *a.g.e.*, s. 96; Ebu'l Fida, *a.g.e.*, s. 156-157; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. 2, s. 214; ez- Zehebî, *a.g.e.*, s. 677; el-Ömerî, *a.g.e.*, s. 310; Polat, “Sultan Selahaddin Eyyûbî Dönemi (569-589/1169-1193)”, s. 145-146.

⁷⁷İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 509.

⁷⁸Ernoul, *a.g.e.*, s. 176-177.

⁷⁹Ernoul, *a.g.e.*, s. 178.

dinarın bir kısmı Hospitalier binasında tutulan II. Henry'nin yolladığı paralardan karşılanmıştı.⁸⁰ Fidyelerin ödenmesi meselesi gerçekten büyük bir sorun olmuştu. Zaten daha öncesinde Selahaddin Kudüs'ü kuşatma altına aldığı da Kudüs halkı varını yoğunu savunmaya tahsis etmişti. Şimdi ise fidyeye ödemek oldukça müşkildi. Şehir oldukça kalabalıktı ve Hittîn savaşının hasat zamanı öncesinde gerçekleşmesinden ötürü kıtlık baş göstermişti. İbnü'l-Esîr'e göre kadın ve çocuklar hariç 60.000 süvari ve piyade Kudüs'te fidyelerinin ödenmesi için çaba sarfediyordu.⁸¹ Bu hengâmeyi gören Selahaddin fidyeyi ödeyemeyecek durumda olan yaşlıların serbest bırakılmasını emretti.⁸²

Kudüs'ten ayrılıştan en dikkat çekici sima kuşkusuz Patrik Heraclius idi. Patrik kendisi ve metresi için 15 dinar ödedikten sonra pek çok altın ve mücevherle (bu değerli menkuller yaklaşık 15.000 Haçlının fidyesi olabilecek nitelikteydi) Kudüs'ü terk etti. Onun bu kadar çok değerli eşyayla Kudüs'ten ayrılması Selahaddin'in yanında bulunan emirleri kızdırsa da Selahaddin yükselen homurtuyu kesmekte gecikmedi: "*Ben ahdi bozup hainlik etmem, böylece müminleri sözünü tutmamakla suçlayamazlar.*" Heraclius geride bıraktığı dindaşlarına acımadan Kudüs'ten böylece ayrıldı. Ve Patriğin bundan sonraki hayatına dair çok şey bilinmemekle birlikte; alçakça yaşayıp bilinmez bir sebepten öldüğüne dair bir söylence mevcuttur.⁸³ Kudüs'ü terk edenlerin içinde Guy'un karısı Sbylle ve Kerek hâkimi Renaud'un karısı da bulunmaktaydı. Bilhassa Selahaddin'in bu soylu kadınlara nezaketli davranışı onun tarihe centilmen bir sultan olarak geçmesine vesile olmuştur.⁸⁴ Kudüs'e yerleşip rahibeliği tercih eden bir Bizans Kraliçesi de Selahaddin'in bu nezaketli davranışına mazhar olarak ülkesine yolcu edilmiştir.⁸⁵ Esirlerin fidyelerini ödemeleri esnasında yapılan yolsuzluklar hakkında edinilen bilgiye göre, bazı vergi memurları anlaştıkları Hristiyanları Müslüman askeri kılığında şehrin dışına çıkartıyor ve onlardan aldıkları fidyeyi kendi hesaplarına sayıyorlardı. Bu sebepten Selahaddin'in hazinesine girecek meblağda önemli azalmalar oldu. Bunun yanında Selahaddin'in azat ettikleri de düşünüldüğünde hazineye "*çok az bir meblağ intikal etti*". Her şey usulüne uygun yapılsa ve Selahaddin oldukça cömert davranmasa hazineler dolup taşacaktı.⁸⁶ Selahaddin o denli merhametli davranıyordu ki Patrik Heraclius'a 700 esir Balian'a da 500 esir bağışlamıştı. Bu esirler bu şekilde hürriyetlerine kavuşurken, esarete bulunan kocaları da kadın ve çocuklarının yanlarına gitmeleri için serbest bırakmıştı. Ayrıca dul ve yetimlerin gönlünü alıcı hediyeler vermeyi de ihmal etmemişti. Runciman, Selahaddin'in bu davranışını tek cümleyle özetler: "*İlk Haçlı seferine iştirak eden Hristiyan galiplerin kötülükleri ile garip bir tezat teşkil etmekteydi*".⁸⁷ Ortodoks Hristiyan ve Yakubî olanlar Kudüs'te kalmaya devam ettiler. Bunlar fidyeye vermenin yanında Zımmî statüsünde cizye vermekle sorumlu tutuldular.⁸⁸ Muzafferüddin Gökbörü'nün Süryani ve Ermeni cemaatinden 1000 kişi kadar satın aldığı da bilinmektedir.⁸⁹ 40 günün sonunda fidyeye ödenmesinin bittiğinde kendini kurtaracak fidyeyi ödeyemeyenlerin sayısı 7.000 erkek ve 8.000 kadın olarak bilinmektedir. Toplanan meblağın ise 100.000 ve 220.000 dinar arasında bir rakam olduğunu

⁸⁰Ernoul, *a.g.e.*, s. 174.

⁸¹İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 509; Azzam, *a.g.e.*, s. 243-244.

⁸²Azzam, *a.g.e.*, s. 246.

⁸³İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9 s. 510; Azzam, *a.g.e.*, s. 246.

⁸⁴İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 510

⁸⁵Bar Hebraeus Gregory Ebu'l Farac, *a.g.e.*, s. 446; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 510,

⁸⁶İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 509-510.

⁸⁷Runciman, *a.g.e.*, s. 301.

⁸⁸Runciman, *a.g.e.*, s. 392.

⁸⁹Bar Hebraeus Gregory Ebu'l Farac, *a.g.e.*, s. 446.

söyleyebiliriz. Bu oldukça az bir rakamdır.⁹⁰ Kudüs'ü ele geçirdikten sonra orada esir bulunan yaklaşık 3.000 civarındaki Müslüman da özgürlüğüne kavuşmuştur.⁹¹

Müslüman ordusu fidye tahsilinin yanında şehre girdiklerini ve artık hâkim konumda olduklarını göstermek adına 2 Ekim Cuma günü Kubbetü's-Sahra'nın üzerinde bulunan büyük ve yaldızlı haçı yerinden çıkarıp, indirdiler. Haçın indirildiğini gören Hristiyan halk başlarına gelen musibetten ötürü feryat ederken; Müslüman askerler de tekbir getiriyorlardı.⁹²

Kudüs'ün Hristiyanlardan alınmasının ve fidye ödenme sorununun ardından şehirdeki kutsal binaların temizlenmesi emri verildi. Öncelikli olarak Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra gül suyu ile temizlenip necis şeylerden arındırıldı. Mescid-i Aksa'nın batısına Templier tarikatı üyeleri barınacak meskenler inşa etmişler ve mescidin bir kısmını da kendilerine tahsis etmişlerdi. Şimdi Templier tarikatının yaptığı bu “*süprüntü*” mahiyetindeki yapılar ortadan kaldırılmış Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra temizlenmişti.⁹³ Kudüs'e giriş tarihi olan ve aynı zamanda da İsrâ ve Miraç gecesinin yıl dönümüne denk gelen 2 Ekim'den bir hafta sonra yani 9 Ekim günü Mescid-i Aksa'da ilk Cuma namazı kılınmıştır. Bu namazda imamlık görevini ve Cuma hutbesini irad etme vazifesini Dimaşk kadısı Muhyiddin İbn Zekî üstlenmiştir.⁹⁴ Oldukça etkileyici ve belîğ bir hutbe veren kadı hutbenin açılış konuşmasını “*zulüm ve haksızlık eden toplumların kökü kazındı, âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun*” ayetiyle başlatmıştır.⁹⁵ Hutbede Allah'ın Müslümanlara olan lütfundan ve İsrâ-Miraç hadisesinden bahsolunmuştur.⁹⁶ Ayrıca Selahaddin'in Kudüs'ü küfür ehli olan Haçlılardan kurtarması da hutbede geniş ve övgü dolu sözlerle yer bulmuştur. Kudüs'ün fethi İslam ümmetine aşağılanmış şerefın geri iadesi olarak değerlendirilmiştir. Kudüs'ün kurtarılışı Selahaddin'in şahsıyla bütünleştirilerek Eyyûbî devlet siyasetinde Haçlılarla olan mücadelede yeni bir döneme girilmiştir.⁹⁷

Selahaddin Eyyûbî bir menşur çıkartarak Mescid-i Aksa'da beş vakit namaz kıldırması için bir imam ve hatip tayin etmiştir.⁹⁸ Ayrıca bu kutsal mekân için bir minberin yapılmasını emretmiştir. Bunun üzerine emirleri Nureddin Mahmud'un vaktiyle Kudüs'ü fethettiğinde Mescid-i Aksa'ya yerleştirmek için bir minber yaptırdığını söylemişler ve o minberin konulmasını rica etmişlerdir. Senelerce marangozlar tarafından ustaca yapılan bu minber Halep'ten Kudüs'e getirtilerek Mescid-i Aksa'ya yerleştirilmiştir.⁹⁹ Kudüs'e girişin ardından bir grup Müslüman Selahaddin'e Haçlılar için oldukça önemli bir yer olan Kutsal Kabir Kilisesini yıkmasını tavsiye etmişlerdir. Selahaddin de bunu hiç hoş karşılamayıp biz orayı yıksak da Hristiyan hacılar oraya gelmeye devam edecektir diye oranın korunması gerektiğini ifade etmiştir. Selahaddin muhakkak 637 yılında Hz. Ömer'in Kudüs'e girdiği esnada kilisenin yıkılmamasını ve Hristiyanlara ibadet hakkının tanınması gerektiğini söylediğini

⁹⁰Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 131; Baha'al-din İbn Shaddad, *a.g.e.*, s. 78; Lyons- Jackson, *a.g.e.*, s. 335-336.

⁹¹Bahaaddin İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 131.

⁹²İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 510-511; el-Ömerî, *a.g.e.*, s. 311.

⁹³İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 511; Ernoul, *a.g.e.*, s. 183; ez- Zehebî, *a.g.e.*, s. 679; Runciman, *a.g.e.*, s. 392.

⁹⁴İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 511; ez- Zehebî, *a.g.e.*, s. 679; Runciman, *a.g.e.*, s. 390-392; Aşûr, *a.g.e.*, s. 66.

⁹⁵Ebu Şame, *a.g.e.*, C. 3, s. 384; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. 2, s. 218-219; ez- Zehebî, *a.g.e.*, s. 679; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 29; Mahmut Kısa, *Kısa Açıklamalı Kuran'ı-Kerim Mealî*, Konya, 2012, 6/45- s. 132.

⁹⁶Ebu Şame, *a.g.e.*, C. 3, s. 384-385; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 29-30.

⁹⁷İbn Aybek ed- Devâdârî, *a.g.e.*, s. 88-89; Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, Ali Berktaş (çev.), İstanbul, 2016, s. 185.

⁹⁸İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 511.

⁹⁹İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 511; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. 2, s. 228-229; Ebu Şame, *a.g.e.*, C. 3, s. 392; ez- Zehebî, *a.g.e.*, s. 679; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 31; Ebu'l Fida, *a.g.e.*, s. 157; el- Feth İbn Ali el Bundârî, *a.g.e.*, s. 314-315.

bilmekteydi.¹⁰⁰ İbnü'l- Esîr'in haklı çıkarımıyla: “Kudüs'ün fethinden doğan bu şeref Hz. Ömer'den sonra Selahaddin'den başka hiç kimseye nasip olmamıştır. Bu şeref olarak Ona yeter”.¹⁰¹

Selahaddin Kudüs'ü ele geçirince İslam'ın bu topraklarda hâkim olduğunu gösterir mahiyette eserlerin yapılmasına öncelik verdi. Şafiiler için yaptırdığı medrese Selahiyye ve Nasiriyye ismiyle anılmaktadır. Bu medreselerin yapıldığı yer Hz. Meryem'in doğum yeri olarak bilinen Azize Anne Kilisesiydi. Ayrıca Kamame Kilisesinin yanına da sûfiler için bir dergâh vakfedildi. Sûfiler burada vakitlerini Allah'ı anmaya ve Kura'n-ı Kerim okumaya vakfedeceklerdi. Ayrıca mescitlere ziyaretçilerin faydalanması için cüzler ve Kur'anlar da konuldu. Babasının yolunu takip eden Melik Efdâl Ali de Malikîler için bir medrese yaptırdı. Selahaddin'in kardeşi Melik Âdil ise İslam'ın en vazgeçilmez düsturu olan temizliğin halk içinde rahatça yapılması için abdesthaneler ve yıkanmak için yerler inşa ettirdi.¹⁰²

Selahaddin Eyyûbî'nin “zamanın İskender”i yakıştırmasıyla Kudüs'e ilerleyişi ve orayı fethi kasidelere ve şiirlere konu olmanın yanında,¹⁰³ bu konuda en güzel betimlemelerden birisini Mısırlı ünlü edebiyatçı İbn Sena el-Mülk yapmıştır. İbn Sena'nın Selahaddin'e sunması için Kadı Fadıl'a gönderdiği şiirin de Cebrail'in evi olarak adlandırdığı kutsal Kudüs'e Cebrail'in tekrar döndüğünü şu dizelerle anlatır: “Cebrail bile evi Beytu Cibril'in özlemi içerisinde çıka geldi. Sen oradaki işgalcileri çıkardın, ev sahibi layık olduğu evde oturmaya geldi”.¹⁰⁴ Görüldüğü üzere Kudüs'ün fethi Selahaddin Eyyûbî'ye İslam toplumunda önemli ve haklı bir şöret kazandırmıştır.

Sonuç

Zengî mirasından istifade ederek devletini teşkil eden Selahaddin Eyyûbî bir bakıma Nureddin Mahmud Zengî'nin siyaseten takipçisidir. İslam ordularının Zengî Hanedanlığı çatısı altında Haçlılara karşı sağlam ataklar yaparak önce Urfa'yı sonra Suriye'yi ele geçirmeleri Selahaddin'in ilk gençlik yıllarına rastlamaktadır. Selahaddin Eyyûbî bu yıllarda Nureddin Mahmud'un asıl büyük hedefi olan Kudüs'ü fethetmeyi ve Haçlı hâkimiyetini İslam'ın kutsal şehrinde sonlandırmayı ne denli çok istediğini yakından müşahade etmiştir. Bununla birlikte bu fethin nasıl gerçekleşeceğine dair Nureddin'in öngörüsüne de vâkıftır. Nureddin Mahmud Mısır ve Suriye ordularını, Kudüs Haçlılarının kuzeyinde kalan el-Cezîre ordularıyla birleştirerek Kudüs'ü ele geçirmeyi planlamıştı. Nureddin'in ömrü bunu gerçekleştirmeye vefa etmese de Selahaddin Eyyûbî onun bu fikrini icraata dökmeyi başaracaktır.

Hittîn zaferi Kudüs Haçlı Krallığının ortadan kalkmasına neden olurken, Eyyubîlerin yaklaşık olarak bir asra yakın bir zaman sonrasında Kudüs'ü yeniden İslam toprağı yapmasına da vesile olmuştur. Haçlı Seferlerinin düzenleniş sebebi olan kutsal Kudüs'ü kurtarma propagandası ise bu süreçten sonra bir bakıma yeni düzenlenecek Haçlı seferlerine dinamizm kazandıracaktır. Bu dinamizmin I. Haçlı seferinde kullanılan farklı yanı ise Kudüs'te Haçlıların bir yaşamışlığının olduğu gerçeğinde gizlidir. Bir bakıma Kudüs şimdi Haçlılar için sadece uzak hayaller ülkesi değil aksine bizzat yaşadıkları, vaktiyle kendilerine ait bir coğrafya olma niteliğindedir. Kudüs'ün bu minvalde Haçlı

¹⁰⁰İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 32; Azzam, *a.g.e.*, s. 249-250.

¹⁰¹İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 512.

¹⁰²İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 31-31; Azzam, *a.g.e.*, s. 250-251.

¹⁰³Ebu Şame, *a.g.e.*, C. 3, s. 403-410; İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç & Kalem Çekenler*, İstanbul, 2016, s. 167-172.

¹⁰⁴Polat, *a.g.e.*, s. 167-168.

muhayyilesinde yeniden yer etmiş olması, şehrin siyaset belirleyici bir yanının olduğunu daha da billurlaştırmaktadır. Eyyubîler içinde durum bundan pek de farklı değildir. Kudüs'ün İslam dünyasına yeniden kazandırılmasının yanında şehrin bir Eyyübî devlet nişanı ve siyasi varoluşun meşru göstergesi olduğu gerçeğini gördüğümüzde Kudüs'ün Müslüman cephede de siyaset ve strateji belirleyen bir şehir olduğunu söyleyebiliriz.

1187 Hittîn zaferinin ardından Suriye ve Mısır ordularıyla Kudüs Haçlı Krallığı topraklarını sıkıştırması ve sonrasında Kudüs'ü fethi Selahaddin Eyyübî'yi ve devletini Haçlılar karşısında “muzaffer” kılmanın ötesinde; İslamiyet için kutsal olan Kudüs'ün yaklaşık bir asır sonra yeniden Müslümanların eline geçmesini sağlamıştır. Burada Kudüs'ün kutsal olan yanını bir yana bıraktığımızda Orta Çağ'da görünür din savaşlarının meydana gelmesinde bir şehrin böylesine siyaset kurucu olması dikkate şayandır. Bu yaklaşıma tersten baktığımızda Kudüs ve Filistin toprakları, Suriye ve Mısır'ı ticari açıdan birbirine bağlamanın yanında; Askalan'dan yukarısına değin (Sur'a kadar) Doğu Akdeniz sahil şeridinde de ulaşım açısından önemli bir kavşak noktasıdır. Böylesi ticari kolaylığa sahip bir coğrafyanın dini motiflerle pekiştirilmesi ise “Kudüs” ün Ortadoğu ve Akdeniz ticareti açısından önemini daha net gösterir. Bu açıdan Selahaddin Eyyübî'nin Hittîn zaferi Müslümanlar açısından Kudüs'ün yeniden fethinin coşkusunu taşırken; Haçlılar için de Kudüs'ün yeniden ve bir daha fethinin biraz daha hırsla “yeniden fethi” dönüşmesine ironik bir biçimde hizmet edecektir ki bundan sonraki Haçlı seferlerinde Kudüs'ü kurtarmak güçlü (ve daima yinelenen) bir slogan olacaktır.

Her halükârda Hittîn zaferi ve Kudüs'ün Eyyübî Hanedanlığı topraklarına dâhil edilmesi sadece din olgusuyla açıklanamayacak bir zaferdir. Olaya yaklaşımımızın geniş perspektifi (siyasi, dinî ve ticari açıdan) İslam devlet aklının basite indirgenemeyeceğinin açık göstergesidir. Burada perspektifin genişliği tabirini kendimize mâl etmek haksızca olur; yerinde bir ifadeyle aslolanı olayların mahiyetine, işleyişine ve sonucuna dikkat kesilmemizle açıklamamız “İslam devlet aklı”nın Eyyübîler özelinde hakkını vermektir.

Kaynakça

- Asbridge, Thomas, *Haçlı Seferleri*, Ekin Duru (çev.), İstanbul 2014.
- Aşûr, Said Abdulfettah, *el- Hareketü's-Sâlibiyye*, C. 2, Kahire 2010.
- Aşûr, Said Abdulfettah, *el-Eyyûbiyyûn ve el-Memâlik fî Mısır ve Şam*, Kahire 1996.
- Azzam, Abdul Rahman, *Selahaddin Eyyûbi*, Pınar Arpaçay (çev.), İstanbul 2015.
- Bahaaddin İbn Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, M. Selim Bilge (çev.), Diyarbakır 2015.
- Baha'al-din Ibn Shaddad, *The Rare and Excellent History of Saladin*, D.S. Richards (Translated by.), USA 2002.
- Bar Hebraeus Gregory Ebu'l Farac, *Tarih*, Ö. Rıza Doğrul (çev.), C. II, Ankara 1999.
- Bedreddin Mahmud el- Aynî, *Igdu'l- Cuman Fi Tarih-i Ehl-i Zaman*, Mahmud Rezzak Mahmud (Tahkik), C. 2, Kahire 2010.
- Cobb, Paul M., *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Ekin Duru (çev.) İstanbul 2018.

Çekiç, Ayşe, “Fırat’tan Dicle’ye Stratejik Bir Zafer Yürüyüşü: Selahaddin Eyyûbî’nin Kuzey Suriye Politikası ve Halep İle Musul’u Zaptı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 39, Sayı 67, 2020, (ss. 117-137).

Ebu Şame, *Kitabu'r-Ravzateyn Fi Ahbari'd-Devleteyn en- Nuriyye ve's Salahiyye*, İbrahim Zeybek (Tahkik.), C. 2, Beyrut 1997.

Ebu Şame, *Kitabu'r-Ravzateyn Fi Ahbari'd-Devleteyn en- Nuriyye ve's Salahiyye*, İbrahim Zeybek (Tahkik.), C. 3, Beyrut 1997.

Ebu'l Fida, *el- Muhtasar Fi- Ahbari'l Beşer*, C. II, Beyrut 1997.

el- Feth İbn Ali el Bundârî, *Senâü'l- Barki'ş- Şâmî*, Fethiye en- Nebrâvî (Tahkik), Kahire, 1979.

el- Makrîzî, *Kitabu's- Sülûk li- Marifeti Düveli'l- Mülûk*, M. Mustafa Ziyade (Neşr.), C. 1-1. kısım, Kahire, 1956.

el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Ahsen Batur (çev.), İstanbul, 2014.

Ernoul, *Kronik (Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi)*, Ahmet Deniz Altunbaş (çev.), İstanbul, 2019.

ez- Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l- Alâm*, Beşşâr Avvâr Marûf (Tahkik), C. 12, 2003.

Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)*, İlcan Bihter Barlas (çev.), İstanbul, 2009.

Hindley, Geoffrey, *Bir İslam Kahramanı Selahaddin*, Süleyman Genç (çev.), İstanbul, 2011.

İbn Aybek ed- Devâdârî, *Kenzü'd- Dürer ve Camîü'l- Gurer*, Said Abdulfettah Aşûr (Tahkik), C. 7, Kahire, 1972.

İbn Hallikan, *Vefayâtü'l- Ayan ve Enbau Ebnai'z- Zaman*, İhsan Abbas (Tahkik), C. 7, Beyrut, ty.

İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, Onur Özatağ (çev.), İstanbul, 2015.

İbn Kesîr, *el- Bidâye ve'n- Nihâye*, Mehmet Keskin (çev.), C. 13, İstanbul, 2000.

İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb Fi Ahbâr-ı Benî Eyyûb*, Cemaleddin Şeyyal (Tahkik), C. 1, Kahire, 1953.

İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb Fi Ahbâr-ı Benî Eyyûb*, Cemaleddin Şeyyal (Tahkik), C. 2, İskenderiye, 1957.

İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil Fi't- Târih Tercümesi*, C. 8 - 9, Heyet (çev.), İstanbul, 2016.

İbnü'l-Esîr, *et- Tarihu'l- Bahir fi'd-devleti'l Atabekiyye bi'l- Mavsıl*, Abdülkadir A. Tuleymat (Tahkik), Kahire, 1963.

İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî, *El-Feth 'ül Kussî Fi'l-Fethü'l Kudsî-Hurûbu Selahaddin ve Feth Beytü'l Mukaddes*, 2004.

Kısa, Mahmut, *Kısa Açıklamalı Kuran'ı-Kerim Meali*, Konya, 2012.

Küçüksipahioğlu, Birsal, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi (1109-1187)*, İstanbul, 2007.

Lane-Poole, Stanley, *Selahaddin*, Nice Damar (çev.), İstanbul, 2012.

Lyons- Jackson, Malcolm Cameron - D.E.P., *Selahaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, Zehra Savan (çev.), İstanbul, 2006.

Maalouf, Amin, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, Ali Berkay (çev.), İstanbul, 2016.

Oldenbourg, Zoe, *The Crusades*, New York, 1966.

Polat, İbrahim Ethem, *Haçlılara Kılıç & Kalem Çekenler*, İstanbul, 2016.

Polat, Ziya, “Nureddin Zengî'nin Dımaşk Hakimiyeti ve Biladüşşam'da Birliğin Sağlanması”, *Kadim Akademi SBD*, C. 3, S. 1, 2019, (ss. 1-15).

Polat, Ziya, “Sultan Selahaddin Eyyûbî Dönemi (569-589/1169-1193)”, *Eyyûbîler: Siyasi Tarih*, (Ed. Ziya Polat), Ankara, 2020, (ss. 95-174).

Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te (Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi)*, Süleyman Genç (haz.), İstanbul, 2019.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Fikret Işıltan (çev.), C. II, Ankara, 2008.

Sıbt İbnü'l Cevzî, *Miratü'z- Zaman Fi Tarihi'l Ayan*, İbrahim Zeybek (Tahkik), C. 21, Beyrut, 2013.

Şeşen, Ramazan, *Selâhaddin Eyyûbî ve Dönemi*, İstanbul, 2018.

Şeşen, Ramazan, *Kudüs Fatihisi Selâhaddin Eyyûbî*, İstanbul, 2016.

Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, Ergin Ayan (haz.), İstanbul, 2016.

Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği III (1143-1184)*, Ergin Ayan (çev.), İstanbul, 2019.